

РЕЦЕНЗІЯ

кандидата юридичних наук, професора Зарубей Вікторії Володимирівни на дисертаційне дослідження Русаєва Андрія Володимировича на тему «Доказування службовою особою підрозділу детективів Національного антикорупційного бюро України декларування недостовірної інформації», поданого до захисту у спеціалізовану вчену раду Національної академії внутрішніх справ на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»

Ступінь актуальності обраної теми. Нині більшість громадян України вважають корупцію основною проблемою та загрозою існування держави. Кожен факт розкриття корупційних правопорушень, учинених високопосадовцями, наближає нашу країну до побудови відкритої та прозорої державної влади, проте це суттєво не позначається на загальнодержавному рівні корупції. 26 лютого 2019 року Конституційний Суд України визнав ст. 368-2 КК України такою, що не відповідає Конституції України. Після цього відбулася декриміналізація незаконного збагачення, відповідні кримінальні провадження закрили, а особи, які незаконно набули активи в значних розмірах, не понесли кримінальної відповідальності за це діяння. Таке рішення призвело до закриття сотень кримінальних проваджень як на стадіях досудового розслідування, так і судового розгляду щодо високопосадовців, підозрюваних у незаконному збагаченні.

Тому в ситуації, що склалася після такого рішення Конституційного Суду України, важливим інструментом стримування осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, від учинення корупційних правопорушень, пов'язаних із незаконним збагаченням, залишалася норма, передбачена ст. 366-1 КК України «Декларування недостовірної інформації». Проте 27 жовтня 2020 року Конституційний Суд України визнав положення ст. 366-1 КК України неконституційними. Після цього Парламент України розробив новий законопроект.

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення відповідальності за декларування недостовірної інформації та неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування» від 4 грудня 2020 року № 1074-IX уже набрав чинності. Ним доповнено КК України новими ст. 366-2 і 366-3, що встановлюють відповідальність за декларування недостовірної інформації та неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Відсутність протягом певного часу правових підстав для притягнення суб'єктів декларування до відповідальності за не пояснені чи незрозумілі активи, а також брак механізму їх конфіскації, якщо не доведено вчинення конкретного кримінального правопорушення, унаслідок якого ці активи було здобуто, знівелювало повноцінну роль системи електронного декларування в запобіганні корупційним правопорушенням, їх виявленні, а головне – доказуванні та притягненні винних до відповідальності.

Складовою антикорупційного механізму стало прийняття Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14 жовтня 2014 року № 1698-VII, на підставі якого створено відповідний інститут службової особи підрозділу детективів НАБУ та встановлено кримінальну відповідальність за декларування недостовірної інформації.

Сутність зазначеного полягає в діяльності службової особи підрозділу детективів НАБУ щодо попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобіганні вчиненню нових. Завданням службової особи підрозділу детективів НАБУ є протидія кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і становлять загрозу національній безпеці.

Головним завданням детективів НАБУ під час здійснення досудового розслідування корупційних кримінальних правопорушень, пов'язаних із декларуванням недостовірної інформації, є обов'язок доказування обставин, що мають значення для кримінального провадження, шляхом збирання, перевірки, оцінки даних.

У теорії кримінального процесу питання кримінальної процесуальної діяльності службової особи підрозділу детективів НАБУ під час здійснення доказування обставин кримінального правопорушення, пов'язаного з декларуванням недостовірної інформації, є новим і недостатньо вивченим.

Зважаючи на викладене, актуальність обраної теми дослідження А.В. Русаєва не викликає сумнівів обумовлена також й тим, що невирішеною досі залишається низка важливих теоретичних і практичних питань інституту службової особи підрозділу детективів НАБУ з необхідністю розроблення рекомендацій та пропозицій правового, організаційного та прикладного спрямування, з огляду на міжнародний досвід розслідування окресленої категорії кримінальних правопорушень.

Оцінка наукового рівня дисертації і наукових публікацій здобувача.

Вивчення дисертації та наукових публікацій автора засвідчують логічність структури дослідження, що надало можливість дисертанту визначити мету, об'єкт, предмет і завдання роботи та всебічно й повно проаналізувати задекларовану тему.

У роботі використано сукупність загальнонаукових, міждисциплінарних і спеціально-наукових методів пізнання, які дали змогу висвітлити й вирішити низку теоретичних та практичних питань теми дослідження.

Дисертант проаналізував значну кількість джерел (158 найменувань), ґрунтовно вивчив роботи інших науковців, що надало можливість вирішити наукову задачу, сформулювати пропозиції та рекомендації під час здійснення доказування службовою особою підрозділу детективів НАБУ декларування недостовірної інформації.

Дослідження здійснено на значній за обсягом емпіричній базі, яка включає рішення Конституційного Суду України, матеріали Офісу Генерального прокурора, Державної судової адміністрації України, постанови Верховного Суду; рішення ЄСПЛ; ухвали та вироки Вищого антикорупційного суду та національних судів, серед яких ті, що розміщені в Єдиному державному реєстрі судових рішень; результати вивчення матеріалів кримінальних проваджень; узагальнені результати опитування 175 працівників правоохоронних органів (детективів, слідчих, дізнавачів, прокурорів), а також адвокатів, суддів і слідчих суддів.

Результати наукового дослідження викладено у десяти наукових публікаціях, серед яких чотири статті – у наукових фахових виданнях, визначених МОН України як фахові з юридичних наук та тези доповідей, які оприлюднено на шести науково-практичних конференціях, круглих столах.

Викладене дає підстави стверджувати, що дисертація Русаєва Андрія Володимировича на тему «Доказування службовою особою підрозділу детективів Національного антикорупційного бюро України декларування недостовірної інформації» виконана на високому науковому рівні.

Новизна представлених теоретичних та/або експериментальних результатів проведених здобувачем досліджень, повнота викладу в опублікованих працях. Дисертація А.В. Русаєва є першим в Україні комплексним монографічним дослідженням теоретичних і практичних проблем доказування службовою особою підрозділу детективів НАБУ декларування недостовірної інформації, у якій реалізовано наукове завдання щодо процесуального порядку доказування декларування недостовірної інформації.

Проведеним дослідженням обґрунтовано ряд концептуальних теоретичних та практичних положень, наукових висновків, узагальнень та пропозицій, що відповідають змістовним ознакам наукової новизни. Зокрема, вперше аргументовано, що віднесення законодавцем декларування недостовірної інформації до кримінального проступку вкрай негативно позначилося на процесі

доказування через унеможливлення застосування стороною обвинувачення всіх можливостей інституту негласних слідчих (розшукових) дій; обґрунтовано, що підозрювані/обвинувачені в кримінальних провадженнях, передбачених ст. 366-2 КК України (зокрема народні депутати України) системно зловживають процесуальними правами, що полягає в затягуванні строку ознайомлення з матеріалами кримінального провадження чи ухиленні від явки для проведення слідчих (розшукових) дій; положення про те, що правильне визначення меж доказування має важливе значення для практичної діяльності детектива НАБУ під час розслідування декларування недостовірної інформації. Це дає змогу зосередити увагу на доказуванні лише тих обставин, які справді мають значення для вирішення кримінального провадження та збору доказів, що відповідають вимогам належності; твердження про те, що сторона обвинувачення основні зусилля під час розслідування декларування недостовірної інформації повинна спрямовувати на доказування прямого умислу в особи, яку підозрюють у вчиненні цього кримінального правопорушення, тобто предмет доказування в кримінальних правопорушеннях, передбачених ст. 366-2 КК України, вимагає доведення вчинення особою кримінального правопорушення виключно у формі прямого умислу; положення, згідно з яким найбільшу складність для детективів НАБУ становить визначення оціночної вартості майна й активів, передусім тих, які перебувають за кордоном, а також процедура оцінювання вартості різної криптовалюти та операцій, пов'язаних з нею, і подальшим призначенням економічної експертизи; твердження про необхідність урегулювання на законодавчому рівні взаємодії між НАБУ та НАЗК під час проведення повної перевірки декларації, направлення відповідного висновку для початку кримінального переслідування, оскільки викладена в ньому інформація потребує додаткової ґрунтовної перевірки зі сторони детективів НАБУ, подеколи – ужиття заходів міжнародної правової допомоги для підтвердження факту наявності майна й активів у суб'єкта декларування, які не внесені до декларації; наукові погляди, згідно з якими важливе місце серед гарантій кримінального

судочинства посідає право учасників кримінального провадження на оскарження дій та рішень посадових осіб НАБУ, які здійснюють розслідування декларування недостовірної інформації (ст. 366-2 КК України), що дає змогу забезпечити дотримання прав учасників кримінального процесу.

Крім зазначеного, у роботі містяться інші положення, висновки та рекомендації, які в сукупності забезпечують цілісність наукової новизни проведеного дослідження.

Наукова обґрунтованість отриманих результатів, наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Обґрунтованість отриманих результатів дослідження, сформульованих положень і висновків дисертаційної роботи А.В. Русаєва не викликають суттєвих зауважень. Висновки в дисертації сформовано відповідно до отриманих результатів, вони мають вагомий аргументацію, свідченням чого є використана методологія дослідження, яка ґрунтується на сукупності загальнонаукових, міждисциплінарних і спеціально-наукових методів пізнання.

Обґрунтованість отриманих результатів, наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, також забезпечена емпіричними даними, які охоплюють результати особистих спостережень з використанням власного досвіду роботи автора.

Отже, результати дисертаційного дослідження А.В. Русаєва, які винесено на захист, є достатньо аргументованими, обґрунтованими, логічними та переконливими, мають високий ступінь наукової новизни та практичне значення.

Рівень виконання поставленого наукового завдання, оволодіння здобувачем методології наукової діяльності. Дослідницька робота виконана на високому науково-теоретичному рівні. Автором по-новому вирішені теоретичні питання теми дослідження, які є вагомим внеском у процесуальну науку, а також свідчать про глибокі знання дисертанта з питань, визначення еволюції становлення та розвитку інституту декларування недостовірної інформації,

прослідковується вміння аналізу й порівняння національного та зарубіжного досвіду розслідування декларування недостовірної інформації та рішень ЄСПЛ.

Власне бачення шляхів вирішення певних проблем, обґрунтований підхід до їх розв'язання дозволили автору висловити низку нових та таких, що заслуговують на увагу, теоретичних положень і пропозицій.

Постановка завдань, визначення мети, об'єкта та предмета дослідження є чіткими, зрозумілими й такими, що цілком відповідають загальним вимогам. Завдання наукового пошуку виконано, мети роботи досягнуто.

Отже, поставлені наукові завдання виконано на високому методологічному рівні, а дисертант опанував необхідні компетенції для рівня доктора філософії.

Теоретичне і практичне значення результатів дослідження.

Сформульовані та аргументовані в дисертації теоретичні положення, висновки, пропозиції та рекомендації впроваджено й надалі може бути використано у: *законотворчій діяльності* – під час внесення змін і доповнень до норм КПК України з метою вдосконалення положень, які регламентують особливості процесу доказування декларування недостовірної інформації; *освітній діяльності* – під час викладання відповідних навчальних дисциплін і підготовки навчальних та методичних посібників, підручників, курсів лекцій з таких навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Докази та доказування у провадженнях про кримінальні правопорушення», «Досудове розслідування», «Актуальні проблеми застосування кримінального процесуального законодавства» (акт про впровадження результатів дисертаційного дослідження в освітній процес Національної академії внутрішніх справ від 15 травня 2023 року); *науково-дослідній діяльності* – у науково-дослідній роботі профільних кафедр, наукових лабораторій та здобувачів вищої освіти (акт про впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження в науково-дослідну діяльність Національної академії внутрішніх справ від 20 лютого 2023 року); *практичній діяльності* – у процесі практичної діяльності детективів НАБУ під час здійснення досудового розслідування корупційних кримінальних

правопорушень (акт про впровадження в практичну діяльність Головного підрозділу детективів НАБУ від 13 квітня 2023 року).

Оцінка змісту дисертації, її завершеності в цілому. Дисертація А.В. Русаєва викладена українською мовою та має чітку структуру, що відповідає вимогам МОН України та Порядку присудження ступеня доктора філософії. Дисертація містить анотацію, список публікацій, зміст, вступ, три розділи, що включають вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Робота містить список використаних джерел із (158 найменувань на 20 сторінках) і 5 додатків (на 67 сторінках). Загальний обсяг дисертації становить 277 сторінок, із них обсяг основного тексту – 173 сторінки.

Анотація в стислій формі відображає основні тези дослідження, викладена українською та англійською мовами, доповнена переліком публікацій здобувача, у яких висвітлено основні результати дослідження.

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дослідження, охарактеризовано ступінь наукової розробленості, зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, визначено мету дослідження, окреслено поставлені завдання наукового пошуку, сформульовано об'єкт і предмет дослідження, описано використані методи пізнання, емпіричну базу, аргументовано наукову новизну отриманих результатів, зазначено про особистий внесок здобувача й інформацію щодо апробації матеріалів дисертації.

У *розділі 1* «Теоретичні засади доказування обставин кримінального правопорушення, пов'язаного з декларуванням недостовірної інформації» дисертантом узагальнено наукові підходи до розуміння найсуттєвіших обставин, які підлягають доказуванню під час розслідування декларування недостовірної інформації, є винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета його вчинення, а також власне подія кримінального правопорушення. Крім того, дисертантом було досліджено міжнародний досвід боротьби з корупцією який засвідчує, що універсальних методів протидії їй немає. Кожна країна обирає власний шлях державної

антикорупційної політики, ґрунтуючись на міжнародних стандартах у цій сфері. Ефективність упровадження досвіду протидії корупції інших країн залежить від низки факторів, що є значущими саме для нашої держави.

У розділі 2 «Структура, предмет і межі доказування в кримінальному провадженні, пов'язаному з декларуванням недостовірної інформації» дисертантом аргументовано доцільність позиції інших вчених-процесуалістів і доведено, що основою для внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР, передбаченого ст. 366-2 КК України є самостійне виявлення детективами НАБУ ознак декларування недостовірної інформації, обґрунтований висновок Національного агентства з питань запобігання корупції щодо виявлення ознак корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення за результатом повної перевірки щорічної декларації за відповідний рік. Крім того, було обґрунтовано, що детективи НАБУ використовують усі наявні процесуальні можливості, зокрема проведення обшуку, тимчасовий доступ до речей та документів, надіслання запитів в різні державні установи щодо отримання максимальної кількості інформації про декларанта та його власність, яка у нього фактично перебуває чи він нею користується. Подібна практика призводить до фактичного розширення меж предмета доказування. Зазначене твердження підтверджуються судовою практикою. Так в рішення ВАРС є згадка про збір детективами НАБУ додатково інформації у кримінальному провадженні, яка не відноситься до самого кримінального провадження. Тому такі докази визнаються судом недопустимими.

У розділі 3 «Міжнародний досвід, практика Європейського суду з прав людини та їх місце в кримінальному провадженні, пов'язаному з декларуванням недостовірної інформації» окреслено сучасне бачення світової практики засвідчує, що коло посадових осіб, які зобов'язані декларувати майно й доходи, варіюється в широких межах. До сфери охоплення можуть входити: представники політичних посад (глава держави, глава й члени уряду, члени

парламенту), представники решти гілок влади (державні службовці різних рангів, судді, прокурори, керівники державних підприємств, силових структур тощо). Нині усталених і єдиних міжнародних стандартів щодо запровадження та функціонування механізму декларування статків немає. Коло суб'єктів декларування та орган або органи, які будуть здійснювати діяльність у сфері запобігання корупції, кожна держава вправі визначати сама.

За результатами здійсненого дослідження дисертант сформулював пропозиції та рекомендації щодо рішення Конституційного Суду України № 13-р/2020 було недостатньо обґрунтованим й ухвалене в умовах конфлікту інтересів. Визнання норми про декларування недостовірної інформації неконституційною було недопустимим, оскільки воно перешкоджало ідеї протидії корупції шляхом забезпечення прозорості статків осіб, уповноважених на виконання функцій держави й місцевого самоврядування. Положення ст. 366-1 КК України було виключено, натомість КК України доповнено ст. 366-2 «Декларування недостовірної інформації», у якій встановлено відповідальність за умисне внесення суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей до декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і ст. 366-3 КК України «Неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування», де окремо регламентовано відповідальність за умисне неподання відповідної декларації. Після кожного розділу дисертації загалом сформульовано **висновки**, у яких вичерпно висвітлено зміст розглянутих питань. Висновки відповідають отриманим результатам, мають належну аргументацію та високий рівень достовірності.

Список використаних джерел охоплює 158 найменувань на 20 сторінках.

Зазначене дає підстави стверджувати, що дисертація А.В. Русаєва відповідає встановленим вимогам і є завершеною науковою працею, результати якої виконують актуальне наукове завдання – доказування службовою особою підрозділу детективів НАБУ декларування недостовірної інформації.

Рекомендації щодо подальшого використання результатів дисертації на практиці. Отримані результати дисертаційного дослідження Русаєва Андрія Володимировича на тему «Доказування службовою особою підрозділу детективів Національного антикорупційного бюро України декларування недостовірної інформації» може бути рекомендовано для використання в освітньому процесі закладів вищої освіти юридичного профілю, у науково-дослідних розробках наукових установ, під час підготовки наукових публікацій та монографій, планування досліджень за цим напрямом.

Зауваження щодо оформлення та змісту дисертації, запитання до здобувача. Загалом позитивно оцінюючи наукову роботу, необхідно спрямувати увагу на деякі дискусійні питання, які потребують, на нашу думку, додаткової аргументації або пояснень під час захисту:

1. В рубриці «Практичне значення отриманих результатів» Русаєв А.В. зазначає, що сформульовані й аргументовані в дисертації теоретичні положення, висновки, пропозиції та рекомендації можуть використовуватися у законотворчій діяльності під час внесення змін і доповнень до норм КПК України з метою вдосконалення положень, які регламентують особливості процесу доказування декларування недостовірної інформації (стор. 24). Втім, автору слід було б навести дані щодо актів впровадження результатів своєї наукової діяльності у законотворчий процес.

2. В тексті роботи дисертант використовує словосполучення «на етапі дізнання» (сторінки 105, 107, 124, 147). Зокрема, на сторінці 147 автор вказує, що «на етапі дізнання для реалізації завдань кримінального провадження та встановлення обставин вчиненого кримінального проступку уповноважені правоохоронні органи здійснюють низку кримінальних процесуальних дій...».

На думку рецензента в цьому випадку слід говорити не про «етап дізнання», а про дізнання як форму досудового розслідування. Адже саме так визначено у ст. 215 КПК України, де вказано, що досудове розслідування кримінальних

проступків здійснюється у формі дізнання в порядку, передбаченому КПК України.

3. У підрозділі 1.1. на сторінці 55 дисертації автор визначає шляхи розв'язання нагальних проблем розслідування декларування недостовірної інформації. Зокрема Русаєв А.В. пропонує «спрощення процедури збору інформації та доказів для органів, уповноважених здійснювати досудове розслідування цього кримінального правопорушення (внести зміни до ч. 2 ст. 246 КПК України й передбачити можливість проведення НСРД)». Втім, дисертанту слід було б не лише вказати про доцільність внесення змін до ч. 2 ст. 246 КПК України, а й розробити текст запропонованих змін та доповнень до вказаної норми.

Слід відмітити, що вказані зауваження і побажання є рекомендаційними і в цілому не позначаються на позитивній оцінці дисертації, оскільки спрямовані на поглиблення наукової дискусії під час прилюдного захисту.

Відсутність порушень академічної доброчесності. Під час вивчення як дисертаційного дослідження, так і наукових публікацій автора фактів порушення академічної доброчесності не виявлено. Дисертація А.В. Русаєва є оригінальною, самостійно виконаною науковою працею.

Висновок про відповідність дисертації поставленим вимогам. Дисертація Русаєва Андрія Володимировича на тему «Доказування службовою особою підрозділу детективів Національного антикорупційного бюро України декларування недостовірної інформації», представлена на здобуття ступеня доктора філософії, є комплексним, цілісним, завершеним науковим дослідженням, у якому отримано науково обґрунтовані результати, що вирізняються новизною у визначенні найбільш перспективних напрямів удосконалення науки кримінального процесу та суміжних напрямів, за своїм змістом відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам, встановленим у Порядку підготовки здобувачів вищої освіти (наукових установах), затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2016 року

№ 261 (із змінами і доповненнями від 3 квітня 2019 року № 283), наказу МОН України від 12 січня 2017 року № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (зі змінами від 12 липня 2019 року) та Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, а її автор – Русаєв Андрій Володимирович – заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Рецензент –

**Професор кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ
кандидат юридичних наук, професор**

Вікторія ЗАРУБЕЙ